

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Carolina Lundh

Rätten till nödvärn

En granskning av försvarlighetsbedömningen för polis och privatperson gällande skjutvapenvåld

LAGF03 Rättsvetenskaplig uppsats

Kandidatuppsats på juristprogrammet
15 högskolepoäng

Handledare: Sacharias Votinius

Termin: HT 2019

Innehåll

SUMMARY	1
SAMMANFATTNING	2
FÖRKORTNINGAR	3
1 INLEDNING	4
1.1 Bakgrund	4
1.2 Syfte och frågeställningar	4
1.3 Forskningsläge	5
1.4 Avgränsning	5
1.5 Metod och material	6
1.6 Uppsatsens disposition	7
2 HISTORISK BAKGRUND	8
3 GÄLLANDE RÄTT	10
3.1 Brottsbegreppet	10
3.2 Den svenska nödvärnsrätten	10
3.2.1 Allmän reglering	10
3.2.2 Påbörjat eller överhängande brottsligt angrepp på person	11
3.2.3 Försvarlighetsbedömning	12
3.2.4 Putativt nödvärn	14
4 POLISIÄR VÅLDSANVÄNDNING	16
4.1 Polisens särställning	16
4.2 Polisens laga befogenhet	17

4.3	Nödvärn för poliser	18
4.4	Statistik	20
5	RÄTTSPRAXIS	21
5.1	Urval och kriterier	21
5.2	Rättsfall med poliser	22
5.2.1	Torellfallet	22
5.2.2	Psykosfallet	23
5.3	Rättsfall med privatpersoner	24
5.3.1	Vallåkralfallet	24
5.3.2	Gårdsfallet	25
6	ANALYS	26
	KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	32
	RÄTTSFALLSFÖRTECKNING	34

Summary

If a person gets assaulted, he or she is entitled the right to self-defense. This essay investigates the right to self-defense in Sweden and the assessments done of policemen and civilians when using weapons in self-defense. By using a legal dogmatic methodology, the material used is largely consisting of legal doctrine, literature and case law with the aim and intention to clarify how the law is interpreted in the courts.

The right to self-defense is regulated in 24:1 Swedish criminal act, which gives the right to self-defense in certain situations. The amount of violence used must be considered not to be obviously unjustifiable in relation to the assault. When assessing the amount of violence, consideration must be taken regarding the gravity of the assault, the kind of subject attacked and other factors of significance. The Supreme Court has expressed that using knives or weapons in self-defense only can be accepted in exceptional situations.

The police have an exceptional position in society, being authorized a legal right to use violence to fulfill their duties. As well as other civilians, they also have the right to act in self-defense when assaulted. In compared cases some differences can be seen in the court's judgements between civilians and police. The discussion has not been as focused on the type of violence used in the police cases, as they do in the civilian ones. As long as the police is entitled the right to self-defense during the entire act, there seems to be a higher tendency to accept the violence used by the police.

These differences cannot be explained by law. Legal doctrine states that policemen and civilians shall be assessed equally, possibly policemen slightly stricter. The assessments done by the courts therefore seem to be without legal authority. It would be desirable if legislation or new cases from the Supreme Court clarifies how the right to self-defense applies to both the police and civilians.

Sammanfattning

Människor har rätt att försvara sig själva, så kallat nödvärn, vid situationer då de blir utsatta för ett angrepp. I denna uppsats utreds hur nödvärnsrätten ser ut i Sverige och hur poliser och privatpersoner bedöms då de använt skjutvapen i självförsvar. Genom en rättsdogmatisk metod har lagstiftning, förarbeten, praxis och doktrin bearbetats för att fastställa gällande rätt.

Nödvärnsrätten regleras i BrB 24:1 som uppställer krav på att försvarsvåldet endast får användas i särskilda situationer. Försvarsvåldet får inte heller vara uppenbart oförsvarligt i förhållande till angreppet, då kan ansvar utdömas. I försvarlighetsbedömningen ska hänsyn tas till angreppets beskaffenhet, det angripnas betydelse och omständigheterna i övrigt. Enligt praxis från Högsta domstolen är det endast i utpräglade undantagsfall som försvarsvåld med kniv eller vapen kan anses tillåtet.

Polisen intar en särställning i samhället, då de tilldelats en laga befogenhet att använda våld i sin yrkesutövning. Utöver denna rätt har de även rätt att agera i nödvärn och försvara sig själva. I jämförda rättsfall kan viss skillnad i domstolarnas bedömningar utläsas. I de fall där polis stått tilltalad har inte den typ av våld som använts diskuterats, något som varit det i huvudsak avgörande för privatpersonerna. Det verkar finnas en tendens till att skjutvapenvåld anses försvarligt så länge det förelegat rätt till nödvärn under hela händelseförloppet.

Dessa skillnader kan inte förklaras med hjälp av gällande rätt. I förarbeten och doktrin kan utläsas att poliser ska bedömas på samma sätt som privatpersoner, eller eventuellt något striktare. De bedömningar som förelegat i uppsatsens rättsfall verkar därför sakna stöd i lag. Det vore därmed önskvärt med ett förtydligande av hur nödvärnsrätten ska appliceras på fall med polis genom lag eller vägledande avgörande från Högsta domstolen.

Förkortningar

Art.	Artikel
BrB	Brottsbalken (1962:700)
EKMR	Europeiska konventionen för mänskliga rättigheter
HD	Högsta domstolen
HovR	Hovrätt
Kap.	Kapitel
NJA	Nytt juridiskt arkiv, avd. I
Prop.	Proposition
RF	Regeringsformen
SKunG	Kungörelse (1969:84) om användande av Skjutvapen i polistjänsten
SOU	Statens offentliga utredningar
TR	Tingsrätt

1 Inledning

1.1 Bakgrund

Det händer sällan att någon som agerar felaktigt lyckas undgå media. Detta gäller inte minst polisen, som kan anses vara samhällets utsedda beskyddare. På senare tid har det rapporterats om flertal polisskjutningar, något som skapat både tvivel och förakt för hur polisen sköter sin yrkesutövning. Denna fråga drevs till sin spets när det uppdagades att polisen skjutit ihjäl en 20-årig pojke med Downs syndrom. Det var ingen som förstod hur polisen kunde hamna i en situation där man tvingats avlossa 25 skott och det ansågs självklart att de agerat felaktigt. Många blev därför både förvånade och upprörda när Stockholms tingsrätt avkunnade sin dom i oktober 2019 – alla friades. Detta väckte mitt intresse för att själv granska hur bedömningen sett ut och hur nödvärn gällande poliser bedöms. Är det så att poliser kommer lindrigare undan, eller har vi helt enkelt svårare att acceptera att olyckliga situationer sker inom denna yrkesgrupp?

1.2 Syfte och frågeställningar

Syftet med denna uppsats är att granska om det görs skillnad på privatpersoner och poliser i nödvärnssituationer samt att utreda olika förklaringar till sådana skillnader.

För att uppfylla syftet kommer uppsatsen att besvara följande frågeställningar:

- Hur förhåller sig domstolarna till den gällande nödvärnsrätten när poliser står tilltalade?
- Föreligger det några skillnader i nödvärnsbedömningen i fall där den tilltalade är polis jämfört med fall där den tilltalade är privatperson?

- Kan eventuella skillnader eller likheter förklaras utifrån lagstiftningens syfte?

Uppsatsen kommer att skrivas dels ur ett komparativt perspektiv, där två olika samhällsgrupper jämförs – privatpersoner och poliser, dels ur ett rättssäkerhetsperspektiv.

1.3 Forskningsläge

Nödvärnsrätten har i stort sett varit sig lik sedan 1960-talet och det är därmed ganska tydligt vad som gäller. Framförallt nämns nödvärn i allmänna böcker som tar upp olika ansvarsfrihetsgrunder, exempelvis Asp och Ulvängs Kriminalrättens grunder. Det finns däremot relativt lite litteratur som fördjupat sig enbart på nödvärn, varför Curt Blomkvists ”Rätten till självförsvar” bidrar med viktiga aspekter trots sin ålder. När det kommer till poliser och nödvärn är forskarna Annika Norée och Johan Boucht framstående och har presenterat mycket litteratur. Däremot är det svårare att finna forskning som särskilt utreder hur dessa två områden förhåller sig till varandra i praktiken. Jag har därför tagit utgångspunkt från rådande forskningsläge och valt att titta på hur nödvärnsrätten gällande polis och privatpersoner bedöms i våra domstolar.

1.4 Avgränsning

I uppsatsen kommer fokus att ligga på de nödvärnssituationer som rör ett pågående eller överhängande angrepp på person, med särskilt fokus på skjutvapenvåld i livsfarliga situationer. Andra nödvärnssituationer kommer därmed inte att beröras. Då en avgränsning varit nödvändig av utrymmesskäl kommer uppsatsen endast beröra nödvärnsinvändningen och de omständigheter som legat till grund för denna i de rättsfall som tas upp. Andra aspekter som exempelvis påföljd och rubricering av brott kommer därför inte tas upp. Tyngdpunkten kommer att ligga i försvarlighetsbedömningen, som grundar sig på rekvisitet ”uppenbart oförsvarligt”. Nödvärnsexcess kommer inte att beröras då sådana

bedömningar saknats i några av de rättsfall som denna uppsats kommer diskutera. Inte heller kommer exempelvis nödvärnshjälp, bevisning och andra ansvarsfrihetsgrunder att tas upp.

Även om polisens rätt till nödvärn framgår av den allmänna bestämmelsen har jag valt att grundläggande redogöra för polisens laga befogenhet. Denna redogörelse har avgränsats till att endast belysa grunderna till polisens roll i samhället och för de lagliga grunder som ger rätt till våldsanvändning. Detta för att skapa förståelse för polisens våldsreglering och våldsanvändning, något som är viktigt för att kunna analysera rättsläget. Endast rättsfall där polisen bedömts agera i nödvärn kommer att tas upp, inte heller kommer diskussion föras gällande andra myndighetspersoner.

1.5 Metod och material

För att uppnå syftet med uppsatsen har en rättsdogmatisk metod använts. Jag har använt traditionella rättskällor såsom lagtext, förarbeten, praxis och doktrin. Dessa bidrar alla till att skapa en översikt av gällande rätt, vilket använts för att kunna redovisa rättsläget gällande nödvärnsrätten.¹ I denna del av uppsatsen har jag framförallt fokuserat på de två centrala lagarna, Brottsbalken och Polislagen. Dessa har kompletterats med doktrin och förarbeten för att ytterligare öka förståelsen för lagtextens innebörd. All doktrin har skrivits av erkända professorer och läroboksförfattare. Dessutom har vissa vetenskapliga artiklar, skrivna av praktiker och forskare, använts för att kunna presentera ytterligare ståndpunkter. Jag har även presenterat statistik baserad på polisens inrapporteringar om vapen användning i syfte att belysa den våldsanvändning som inte prövas i domstol. Statistiken är sammanfattad av polisens nationella operativa avdelning som redogjort för såväl metod som brister, varpå jag bedömer det som en tillförlitlig källa trots dess egenskap av sekundärkälla.

¹ Kleineman s. 21.

I den andra delen har olika rättsfall presenterats för att ge en bild av hur nödvärn bedöms i domstolarna. För att undersöka domstolarnas bedömning kommer rättsfallen att analyseras utifrån ett kritiskt perspektiv av rättsläget.² Alla rättsfall har valts ut efter särskilda kriterier, vilka kommer redovisas i rättsfallsavsnittet. Då det funnits begränsat antal fall där åtal väckts mot poliser, är de fall jag valt att granska av underrättskaraktär.

1.6 Uppsatsens disposition

Uppsatsen inleds med en redogörelse för hur nödvärnsregleringen ser ut i svensk rätt, dels med en kort historisk bakgrund i kapitel två, dels nuvarande lagstiftning i kapitel tre. Därefter belyser uppsatsens fjärde kapitel polisens uppgift i samhället, deras möjligheter till våldsanvändning och förhållandet till den allmänna nödvärnsrätten. För att besvara frågeställningarna kommer därefter olika rättsfall att presenteras i det femte kapitlet. Dessa kommer att diskuteras i kapitel sex, som avslutas med en analys av hur nödvärnsrätten förhåller sig poliser och privatpersoner emellan.

² Trolle Önnerfors & Wenander s. 20.

2 Historisk bakgrund

I samhället finns idag en klar föreställning om att människor inte får gå till angrepp mot andra. Det är endast särskilda, av samhället utsedda, organ som har rätt att inskränka någon människas rättigheter. Enskilda individer saknar därmed möjlighet att ta rätten i egna händer och själv utdela olika straff. Detta har emellertid inte alltid varit självklart. Den så kallade självhämnden fanns tidigt i rättssystemen och grundade sig på en princip om vedergällning.³ Familjen hade tidigt ett ansvar för att hämnas oförrätter, något som präglade kulturarvet och senare utvecklades till rättskipande organ ute i lokalsamhällena. Detta skedde långt innan statsmakten tog vid.⁴

Under 1700-talet präglade moderna tankar samhället, vilket även påverkade straffrätten. Brott och straff ansågs inte längre utgöra självändamål och en mer förnuftsbasead syn på rätten tog över.⁵ I 1734 års lag ville statsmakten ta avstånd från självhämnden och en begränsad nödvärnsrätt infördes.⁶

När Strafflagen skrevs 1864 reviderades begreppet något och en absolut nödvärnsrätt tillskrevs den angripna.⁷ Detta innebar att all skada som var nödvändig för att avvärja faran tilläts.⁸ Högt ansedda jurister kritiserade dock nödvärnsrätten för att i praktiken vara obefintlig. Detta berodde på att nödvärnsrätten fortfarande omfattade väldigt få situationer, samtidigt som det ofta ledde till svåra bevisfrågor. Kritikerna ansåg att det var problematiskt för det svenska rättsväsendet med en sådan otillfredsställande nödvärnsrätt.⁹

³ Blomkvist s. 9 ff.

⁴ Billström s. 16.

⁵ Billström s. 18 f.

⁶ Jareborg s. 1043.

⁷ Blomkvist s. 11 f.

⁸ Jareborg s. 1043.

⁹ Blomkvist s. 11 f.

Resultatet av detta blev en ny lagstiftning 1890. Där lades grunden till den nödvärnsrätt vi har idag.¹⁰ Nödvärnsrätt tilläts vid situationer för avvärjande av påbörjade eller omedelbart förestående angrepp på person eller egendom. Med denna lagändring infördes två typer av nödvärnsrätt, absolut och relativ nödvärnsrätt.¹¹ Alla överfall av våld eller hot som innebar trängande fara bibehöll en absolut nödvärnsrätt, medan de nya nödvärnssituationerna fick använda försvarsvåld så länge det inte stod i uppenbart missförhållande till den skada som angreppet kunde tillfoga.¹² Även denna nödvärnsreglering blev föremål för kritik. Exempelvis anklagades nödvärnsrätten för att vara obegriplig för befolkningen.¹³

En större förändring skedde 1965, då dagens brottsbalk infördes. Detta ledde till en något utvidgad nödvärnsrätt, då rekvisitet uppenbart oförsvarligt infördes. Nödvärnsrätten hamnade i ett eget kapitel, tillsammans med andra bestämmelser om exempelvis nöd. Dessutom togs den absoluta nödvärnsrätten bort.¹⁴ Den senaste ändringen skedde 1994 och innebar främst en språklig ändring för att ge nödvärnsrätten ett tydligare uttryck.¹⁵

¹⁰ Prop. 1962:10 s. 320.

¹¹ Blomkvist s. 12.

¹² Jareborg s. 1043.

¹³ Blomkvist s. 12.

¹⁴ Prop. 1962:10 s. 320, 327 f.

¹⁵ Prop. 1993/94:130 s. 28.

3 Gällande rätt

3.1 Brottsbegreppet

Straffrätten finns i varje samhälle, där begreppen brott och straff är centrala. I Brottsbalkens första paragraf stadgas att brott är en gärning som är beskriven i en författning och för vilken straff är föreskrivet. Detta är den formella definitionen av ett brott i svensk lagstiftning. Emellertid uppställs krav på ytterligare förutsättningar för att kunna avgöra om ett brott har ägt rum.¹⁶ Dessa kallas för allmänna brottsförutsättningar och utgör rekvisit för själva brottsbegreppet. Rekvisiten kan delas upp i två grupper; rekvisit för otillåten gärning och rekvisit för personligt ansvar. För att rekvisitet för otillåten gärning ska vara uppfyllt krävs frånvaro av rättfärdigande omständigheter.¹⁷

3.2 Den svenska nödvärnsrätten

3.2.1 Allmän reglering

Nödvärnsbestämmelsen utgör en rättfärdigande omständighet. Det betyder att en annars straffbelagd gärning anses rättfärdigad då en undantagsregel föreligger. Detta innebär att lagstiftaren på förhand har bestämt hur en intressekollision ska lösas. Nödvärnsrätten utgör en negativ intressekollision, då gärningen i sig inte utgör något positivt led, men behövs för att skydda eller rädda någon eller något. Det krävs att gärningen företagits i en viss situation, samt att gärningen kan anses godtagbar.¹⁸ Detta innebär att det dels måste föreligga en nödvärnssituation, dels att gärningen inte får vara uppenbart oförsvarlig. Om dessa rekvisit föreligger ska den nödvärnsberättigade inte dömas till ansvar för den gärning som

¹⁶ Asp & Ulväng s. 15.

¹⁷ Asp & Ulväng s. 58 f.

¹⁸ Asp & Ulväng s. 208 ff.

denne företagit. Nödvärn utgör därmed en objektiv ansvarsgrund och inträder oavsett om personen förstod att den befann sig i en nödvärnssituation eller ej.¹⁹

Bestämmelsen finns i BrB 24:1 och lyder:

”En gärning som någon begår i nödvärn utgör brott endast om den med hänsyn till angreppets beskaffenhet, det angripnas betydelse och omständigheterna i övrigt är uppenbart oförsvarlig.

Rätt till nödvärn föreligger mot

1. ett påbörjat eller överhängande brottsligt angrepp på person eller egendom,
2. den som med våld eller hot om våld eller på annat sätt hindrar att egendom återtas på bar gärning,
3. den som olovligen trängt in i eller försöka tränga in i rum, hus, gård eller fartyg, eller
4. den som vägrar att lämna en bostad efter tillsägelse.”²⁰

3.2.2 Påbörjat eller överhängande brottsligt angrepp på person

Det är enbart om ett angrepp är överhängande eller påbörjat som nödvärnsrätten aktualiseras. Genom att tillåta nödvärn även för ett överhängande angrepp ges möjlighet att ingripa på ett något tidigare stadium, vilket kan bidra till att nödvärnshandlingen blir lindrigare jämfört med om den angripna hade väntat. Att i alla situationer behöva vänta tills att angreppet är påbörjat har lagstiftaren inte ansett lämpligt.²¹ Nödvärn är däremot inte tillåtet vid ett angrepp som är avslutat, då anses det istället som en ren hämndaktion eller bestraffning, vilka är våldshandlingar som inte

¹⁹ Lishajko s. 100.

²⁰ BrB 24:1.

²¹ SOU 1953:14 s. 395.

skyddas av nödvärnslagstiftningen.²² Inte heller så kallat preventivt nödvärn är tillåtet, då det ansetts innebära en olämplig avvägning med utgångspunkt i att minska våldsanvändningen i samhället.²³

Rätten till nödvärn föreligger enbart mot brottsliga angrepp och således kan man inte hävda nödvärn mot våld som någon annan utövat i nödvärn. Inte heller kan nödvärnsrätt hävdas mot myndighetsutövning av exempelvis polisen, som har laga befogenhet att använda våld, eller någon som saknar uppsåt till brott, exempelvis ett barn.²⁴

3.2.3 Försvarlighetsbedömning

En person har rätt att agera i nödvärn, och använda våld som annars inte vore tillåtet, vid ett angrepp som är pågående eller överhängande mot denne. Den angripna kan däremot inte agera hur som helst inom ramen för sin nödvärnshandling. Nödvärnsrätten är relativ i förhållande till angreppet.²⁵ I lagtexten beskrivs nödvärnshandlingen som brottslig endast om den med hänsyn till angreppets beskaffenhet, det angripnas betydelse och omständigheterna i övrigt är uppenbart oförsvarlig.²⁶

Vad som är uppenbart oförsvarligt i en situation är inte alltid självklart. I förarbetena har uttalats att samtliga relevanta omständigheter ska vägas samman i försvarlighetsbedömningen. Det är även uttalat att det finns en relativt bred marginal vid bedömningen. Detta innebär att det alltså kan vara tillåtet att göra mer än vad som behövs i vissa situationer.²⁷ Asp och Ulväng benämner den vägledande princip som innebär att ”försvarsgärningen inte får klart avvika från vad som har varit behövligt och att det inte får råda ett uppenbart missförhållande mellan nödvärnsgärningen och den skada som

²² Blomkvist s. 17.

²³ SOU 1988:7 s. 73.

²⁴ Asp & Ulväng s. 213.

²⁵ Asp & Ulväng s. 216 f.

²⁶ BrB 24:1.

²⁷ Prop. 1993/94:130 s. 29, 69.

hotar genom angreppet.”²⁸ Denna tvåstegsbedömning gällande försvarlighetsbedömningen har även bekräftats i praxis från Högsta domstolen.²⁹ Det försvar som tillåts i nödvärn kommer alltså att variera utefter angreppets farlighet.³⁰

Vid bedömningen av angreppets beskaffenhet vägs flera faktorer in. Angriparens egenskaper kan beaktas, till exempel ålder, kroppsstorlek, psykiskt tillstånd och annat som påverkar personens farlighet. Även angreppets form, om det exempelvis kommer plötsligt eller oprovocerat, vägs in. De yttre omständigheter som föreligger vid tiden för angreppet spelar också roll, såsom plats, tid på dygnet och närhet till hjälp. Även den angripnes egenskaper och situation kan spela in i bedömningen.³¹

Det angripnas betydelse och omständigheterna i övrigt ska också vägas in i försvarlighetsbedömningen. Med det angripnas betydelse tittar man på vilket intresse det är som angrips, i fallet med angrepp mot person är det denne persons liv eller hälsa. Eftersom omständigheterna i övrigt ska tas med, får en helhetsbedömning göras. Därmed kan det finnas olika omständigheter som aktualiseras i olika fall. Dessutom beaktas även de eventuella risker som en nödvärnshandling kan medföra.³²

Fastän nödvärnshandlingens risker ska beaktas, utesluter inte detta att dödligt våld kan vara tillåtet i nödvärn. Detta har fastslagits av Högsta Domstolen. För att dödligt våld ska vara tillåtet krävs dock att ”den angripne befinner sig i sådant trängt läge att sådant våld inte klart avviker från vad som behövs för att avvärja angreppet, dels att det brottsliga angrepp som våldet avser att avvärja är direkt livshotande eller annars riktar sig mot något synnerligen viktigt intresse”.³³ Det är endast i utpräglade undantagsfall som

²⁸ Asp & Ulväng s. 217.

²⁹ NJA 2009 s. 234; Borgeke s. 581.

³⁰ Blomkvist s. 31.

³¹ Lishajko s. 109 f.

³² Asp & Ulväng s. 217.

³³ NJA 2005 s. 237.

det enligt praxis kan accepteras att en person uppsåtligen använder kniv eller vapen för att freda sig.³⁴

Före detta justitierådet Martin Borgeke diskuterar i en artikel med anledning av HD:s bedömning, hur nödvärnsrätten ser ut vid allvarliga angrepp på person. Han tar upp att nödvärn med vapen lätt bedöms som uppenbart oförsvarligt, även om det våld eller hot som angriparen tillgriper är mycket allvarligt. Borgeke menar att detta innebär att höga krav ställs på att avväga våldet på ett riktigt sätt, särskilt vid livshotande situationer.³⁵

3.2.4 Putativt nödvärn

Ibland händer det att någon felaktigt tror att denne befinner sig i en nödvärnssituation, fastän så inte är fallet. Om detta grundar sig på en faktisk villfarelse, där personen upplever sig vara under ett pågående eller överhängande angrepp, befinner sig personen i en putativ nödvärnssituation. Detta kallas även inbillat nödvärn.³⁶ Även en sådan invändning ska tas på allvar, eftersom personen i fråga agerat utefter hur situationen har framstått för denne.³⁷ Personen saknar nämligen uppsåt till gärningen, eftersom denne trott att hen begått en gärning som varit rättfärdigad på grund av nödvärn.³⁸ Högsta domstolen har dock uttalat att detta förutsätter att det finns objektivt konstaterbara förhållanden som ger stöd för personens missuppfattning, annars bör invändningen kunna lämnas utan avseende.³⁹

Gärningen prövas som en vanlig nödvärnsinvändning, vilket innebär att gärningen måste hållit sig inom ramen för vad som skulle tillåtits om situationen verkligen var så som personen upplevde. Gärningen får därmed

³⁴ NJA 1994 s. 48; NJA 1995 s. 661.

³⁵ Borgeke s. 582 f.

³⁶ Zila, Brottsbalk (1962:700) 24:1, Lexino 2019-12-11.

³⁷ Asp & Ulväng s. 345.

³⁸ Zila, Brottsbalk (1962:700) 24:1, Lexino 2019-12-11.

³⁹ NJA 2012 s. 45 p. 15.

inte vara uppenbart oförsvarlig i förhållande till den föreställda nödvärnssituationen.⁴⁰

⁴⁰ Zila, Brottsbalk (1962:700) 24:1, Lexino 2019-12-11.

4 Polisiär våldsanvändning

4.1 Polisens särställning

Polisväsendets uppdrag är att främja rättvisa och trygghet i samhället. Detta omfattar upprätthållande av allmän ordning och säkerhet, men även att se till att brott förhindras och förebyggs.⁴¹ För att dessa uppgifter ska kunna utföras har därmed varje enskild polis tilldelats relativt omfattande maktbefogenheter. Dessa maktbefogenheter omfattar rätten att använda våld på olika sätt då det är nödvändigt för att utföra sitt uppdrag i samhället. Då en polisman på något vis använder våld gentemot en enskild, innebär det ett ingrepp i medborgarens skyddade rättighetssfär.⁴²

Varje medborgare är tillförsäkrad grundlagsskyddade fri- och rättigheter i Sverige. I Regeringsformen stadgas att lag eller annan föreskrift inte får meddelas i strid med EKMR.⁴³ Enligt art. 1 ska staten garantera var och en, som befinner sig under deras jurisdiktion, de fri- och rättigheter som anges i EKMR. Förpliktelsen innebär dels krav på att skydda enskilda från statliga ingrepp i dessa rättigheter, dels krav på att skydda enskilda från andra enskildas ingripanden. Det är denna förpliktelse som polisens uppdrag bygger på.⁴⁴

För att kunna utföra sitt uppdrag, och skydda samhällets medborgare mot ingrepp i dess rättigheter, kommer polisen ibland att i viss mån behöva begränsa en annan individs rättigheter. För att detta ska vara godtagbart krävs kontroll och krav för att ingreppen ska vara tillåtna. Dessa krav uppställs dels genom olika principer som ligger till grund för polisens arbete, behovs- och proportionalitetsprincipen, dels genom ett allmänt krav

⁴¹ Norée (2008) s. 13 f.

⁴² Boucht s. 15.

⁴³ RF 2:19.

⁴⁴ Boucht s. 22.

på restriktivitet. Detta kan beskrivas lättast med att ingen bör orsakas större skada eller olägenhet än vad som rimligen behövs för att utföra uppdraget.⁴⁵

4.2 Polisens laga befogenhet

För att kunna fullgöra sina uppgifter har polisen rätt att bruka våld inom ramen för sin tjänsteutövning. I 10 § polislagen anges under vilka förutsättningar som en polisman har rätt att utöva våld för att genomföra tjänsteåtgärd; den laga befogenheten. Allmänt gäller att våld får användas ”i den mån andra medel är otillräckliga och det med hänsyn till omständigheterna är försvarligt”. Det ska alltså användas som sista utväg, om mindre ingripande åtgärder är tillräckliga så ska de användas istället. Dessutom ska en av dem uttryckligen uppräknade situationerna i paragrafen föreligga.⁴⁶

Enligt straffrättsprofessorn Johan Boucht innebär våldsanvändning användande av fysiska metoder eller hjälpmedel med avsikt att påverka beteendet hos den person som är föremål för åtgärden eller för att avlägsna ett hinder. Detta innebär att det finns flertal handlingar som är att anse som våld då de utövas. Även ett lindrigare ingrepp som att greppa en arm bör därmed anses utgöra våldsanvändning.⁴⁷ Våldsanvändning kan även ske med olika hjälpmedel då det är nödvändigt. Dessa kallas för särskilda hjälpmedel och definieras i Rikspolisstyrelsens föreskrifter och allmänna råd om särskilda hjälpmedel (FAP 933-1). Ur denna framgår att särskilda hjälpmedel ”avse[r] skjutvapen och annan utrustning som är avsedd att kunna användas för att utöva våld mot person eller i annat fall betvinga en person, samt hjälpmedel som är avsedda för att stoppa fordon.”⁴⁸

⁴⁵ Boucht s. 22 f.

⁴⁶ Norée (2008) s. 56.

⁴⁷ Boucht s. 43.

⁴⁸ Norée (2008) s. 78.

Principerna om behov och proportionalitet utgör den yttersta ramen för den laga befogenheten.⁴⁹ Dessa finns uttryckligen i 8 § Polislagen.⁵⁰

Behovsprincipen innebär att ett polisingripande endast får utföras om det är nödvändigt för att kunna fullgöra den förpliktelse som ingripandet avser att skydda. Proportionalitetsprincipen innebär att den olägenhet som polisingripandet medför för den enskilde eller något annat intresse, inte får stå i missförhållande till ingripandets syfte.⁵¹ Detta kräver alltså att en försvarlighetsbedömning görs vid de olika ingripanden som utförs. Praxis ger vidare ledning i vilka faktorer som ska bedömas i denna försvarlighetsbedömning. Dessa är det våld eller hot om våld som polisen möter, tjänsteåtgärdens vikt samt omständigheterna i övrigt.⁵²

4.3 Nödvärn för poliser

Utöver laga befogenhet finns även möjligheten för poliser att agera i nödvärn. I 10 § sista stycket Polislagen stadgas att det i övrigt finns föreskrifter i 24 kap BrB om rätt att bruka våld i vissa fall.⁵³ Som nämnts tidigare ger nödvärnsbestämmelsen i 24:1 BrB varje person en rätt att bruka våld i nödvärn. Denna rättighet åtnjuter därmed även poliser.⁵⁴ Detta innebär att den laga befogenheten är en offentlighetsreglering av våld, medan nödvärn är en straffrättslig sådan⁵⁵ som tillkommer utöver den laga befogenheten.⁵⁶

Boucht argumenterar för att en polis som agerar i nödvärn ska anses agera som just en polis och inte en privatperson. Fastän varken förarbeten eller praxis diskuterat frågan anser han att det mest korrekta är att anse att en

⁴⁹ Norée (2008) s. 95.

⁵⁰ Asp & Ulväng s. 241.

⁵¹ Berg, Polislagen (1984:387) 8§, Karnov 2019-12-10.

⁵² Norée (2008) s. 95.

⁵³ Polislagen 10 § 3 st.

⁵⁴ Norée (2008) s. 109.

⁵⁵ Boucht s. 153.

⁵⁶ Boucht s. 172.

polis som agerar i nödvärn gör det i egenskap av myndighetsperson. Det har varit omdiskuterat huruvida detta påverkar försvarlighetsbedömningen eller inte.⁵⁷ Till skillnad från den laga befogenheten, där det som redovisat krävs en försvarlighetsbedömning⁵⁸, går istället nödvärnsbedömningen vid uppenbart oförsvarligt. Detta för att ge en ”relativt bred marginal” till förmån för den angripne. I förarbeten uttalades däremot en tanke om att högre krav kunde ställas på poliser än privatpersoner. Något lagstöd för detta finns emellertid inte, och enligt docenten Annika Norée är det därmed ett missvisande uttalande.⁵⁹ Däremot argumenterar Boucht för att vissa egenskaper som innehas på grund av rollen som polis, mycket väl kan beaktas inom ramen för de övriga omständigheter som tas med i försvarlighetsbedömningen. Här ingår till exempel de utbildningar som erhållits för att hantera våldsamma situationer och liknande. Detta bedöms dock i varje enskilt fall, eftersom det inte har något med att personen i sig är polis att göra. Det handlar istället om dennes personliga egenskaper, där polismän generellt sett innehar egenskaper relevanta vid en nödvärnsbedömning.⁶⁰

Boucht diskuterar vidare huruvida de principer som är relevanta för försvarlighetsbedömningen vid laga befogenhet också bör beaktas i försvarlighetsbedömningen vid nödvärn. Då det rör sig om en polisiär våldsanvändningssituation anser han att så är fallet eftersom alla omständigheter ska beaktas. I sådana fall borde exempelvis krav kunna ställas på att polismannen fortgående ska bedöma följderna och riskerna med sitt handlande. Dessutom bör krav på att använda minsta möjliga olägenhet kunna ställas.⁶¹

Då poliser bär vapen har de rätt att även bruka dessa vid nödvärnssituationer. Enligt skjutkungörelsen, som reglerar polisens

⁵⁷ Boucht s. 174.

⁵⁸ Avsnitt 3.2.3.

⁵⁹ Norée (2008) s. 123.

⁶⁰ Boucht s. 174 ff.

⁶¹ Boucht s. 177.

vapen användning, är det dock endast tillåtet i situationer för att avvärja svårare våld mot polisen själv eller annan, eller hot som innebär trängande fara för sådant våld.⁶² Det krävs alltså en svårare situation med till exempel vapenhot eller annan risk för svår kroppsskada. Enligt Norée ska detta inte tolkas som en inskränkning av polisens rätt till nödvärn, då en föreskrift inte har den möjligheten. Så länge en polis inte agerar uppenbart oförsvarligt får denne använda sitt vapen i strid med kungörelsen.⁶³

4.4 Statistik

Mellan åren 2000 till 2009 avled 9 personer till följd av att en polis använt sitt skjutvapen. Mellan åren 2010 och 2018 avled 20 personer.⁶⁴ Antal fall av verkanseld, det vill säga skott riktad mot en person, har under 2018 uppgått till 23 stycken.⁶⁵ Av dessa har legal grund för verkanseld angetts som nödvärn i 17 av fallen, i övriga fall saknas uppgift. Ingen har uppgett laga befogenhet som grund.⁶⁶

Många av de dödsskjutningar som sker blir aldrig föremål för domstolsprövning, då förundersökningarna läggs ned med hänvisning till laga befogenhet eller nödvärn. Relativt få fall är därmed föremål för domstolsprövning. Sedan 1990 har endast en polis dömts för att ha skjutit ihjäl någon.⁶⁷

⁶² SKunG 1 §.

⁶³ Norée (2004) s. 51.

⁶⁴ Polismyndigheten (2019) s. 16.

⁶⁵ Polismyndigheten (2019) s. 8.

⁶⁶ Polismyndigheten (2019) s. 10.

⁶⁷ Sveriges Television, <https://www.svt.se/nyheter/inrikes/lista-dodsskjutningar-av-svensk-polis-sedan-2011>, besökt 2019-12-12.

5 Rättspraxis

5.1 Urval och kriterier

För att kunna besvara frågeställningarna har jag valt ut rättsfall efter särskilda kriterier. Jag har endast valt rättsfall där domstolen godtagit nödvärnsinvändningen och där försvarlighetsbedömningen således är central. Dessutom har endast nödvärnssituationer rörande pågående eller överhängande angrepp valts ut, där det dessutom är tal om livsfarligt våld med skjutvapen. Detta eftersom jag avsett att jämföra försvarlighetsbedömningarna och därmed velat ha liknande omständigheter. Jag har valt att inte skilja på rättsfall gällande putativt nödvärn och vanligt nödvärn, eftersom de bedöms på samma sätt när det gäller försvarlighetsbedömningen.

Endast rättsfall som skett efter att vägledande avgöranden avkunnats har tagits med. På grund av detta har rättsfallen begränsats, då det är relativt sällan som polisfall hamnar i domstol. Rättsfallen är endast av underrättskaraktär, då nödvärn för polis aldrig har prövats av Högsta domstolen.⁶⁸ Jag har dock ansett dessa avgöranden minst lika intressanta eftersom dessa visar hur det faktiskt döms i domstolarna och därmed fungerar väl med uppsatsens syfte.

⁶⁸ Norée (2004) s. 85.

5.2 Rättsfall med poliser

5.2.1 Torellfallet

Fallet handlar om poliser som under ett uppdrag sköt ihjäl en 20-årig pojke med Downs syndrom. De var informerade om att en man gick runt med vapen, på samma adress som en farlig man tidigare hotat poliser med automatvapen och granater. Poliserna fick syn på mannen som ignorerade alla uppmaningar om att stanna och släppa vapnet. Istället gick mannen bestämt framåt och riktade vapnet rakt mot en av poliserna, som började skjuta. Mannen avled och först efteråt framkom att det inte alls var en farlig man utan en pojke som rymt med sitt leksaksvapen. Det visade sig att två av skotten träffat i ryggen, varav ett var det dödande skottet, och åtal väcktes.

Tingsrätten ansåg att polisernas invändning om putativt nödvärn fick stöd av de objektiva omständigheterna, och nämnde bland annat den information de fått om tidigare hot av beväpnad man, att alla poliser på plats uppfattat det som en farlig, akut situation och att poliserna varit helt säkra på att de skulle bli beskjutna. Skottlossningen pågick även under endast 10 sekunder, varför det inte var rimligt att begära utvärdering av varenda skott. Tingsrätten ansåg även att det inte gick att bevisa att mannen vänt ryggen till, utan att det fanns andra tänkbara scenarier som inte motbevisats. Poliserna hade därför rätt till nödvärn under hela skottlossningen. Poliserna hade trott att de skulle bli beskjutna med automatvapen och hade bett mannen att stanna och släppa vapnet. Tingsrätten ansåg därför att det varit svårt att påstå annat än att poliserna i den inbillade nödvärnssituationen befann sig i ett trängt läge och då avvärjde ett pågående brottsligt angrepp som var livshotande. Våldet var därmed försvarligt och poliserna friades.⁶⁹

Inledningsvis gör tingsrätten en omfattande genomgång av gällande rätt och diskuterar både doktrin och fastslagen praxis. Det är tydligt att tingsrätten förhåller sig till det anförda i sin bedömning av aktuellt fall.

⁶⁹ Stockholms TR B 10655-18.

5.2.2 Psykosfallet

I detta fall sköts en ung man ihjäl av en polis efter att han knivskurit tre människor, varav en avlidit. Efter att ha letat efter mannen blev poliserna plötsligt överraskade när han stod bakom dem. Mannen befann sig i en psykos och ropade ”här är jag, jag har mördat, kom och skjut mig” åt poliserna. Poliserna skrek åt mannen att släppa kniven, som istället började gå mot en av poliserna med kniven riktad framåt. Mannen ignorerade polisernas krav på att släppa kniven och att stanna. Den angripna polisen sköt ett varningsskott i luften. Till slut sköt polisen mannen med flera skott, vilket ledde till att han föll till marken. Han avled senare på sjukhus.

Tingsrätten konstaterade att det rört sig om en nödvärnssituation och att polismannen haft all anledning att frukta vidare attacker från mannen, då han var robotliknande, hade knivskurit människor och agerat psykotiskt. Dessutom var polisen medveten om att han var thaiboxare. Den tog även upp att polisen saknat möjlighet att kommunicera eller få stöd från sina kollegor samt att det varit mindre än en sekunds marginal i det fall mannen valt att göra ett utfall med kniven mot polisen. Polisen hade haft begränsade möjligheter att backa, då det stått byggnadsställningar bakom honom. Det rörde sig därför om en nödvärnssituation under tiden för alla skott och hans agerande var både nödvändigt och försvarligt. Polisen friades.⁷⁰

Tingsrätten gör i detta fall inga hänvisningar till gällande rätt. Fokus i domskälen ligger framförallt på den tekniska utredningen i målet, vilket kan tyckas anmärkningsvärt.

⁷⁰ Varbergs TR B 2304-13.

5.3 Rättsfall med privatpersoner

5.3.1 Vallåkrafallet

I Vallåkrafallet sköts två yngre män ihjäl av en äldre man då de uppsökt mannen i hans bostad. Det förelåg bland annat besöksförbud sedan tidigare för de yngre männen och de hade misstänkts för skadegörelse av huset. Vid den aktuella tidpunkten var de beväpnade med kniv och järnrör. De hade krossat dörrens fönsterruta och sagt att de skulle döda mannen. Mannen hävdade nödvärn.

Både tingsrätten och hovrätten bedömde att det rört sig om en nödvärnssituation och att han haft rätt att försvara sig då gärningsmännen försökte bryta sig in och uttalade dödshot. Detta beaktades i försvarlighetsbedömningen samt att de varit narkotikapåverkade. Dessutom var de beväpnade med metallrör och kniv. Angreppet skedde plötsligt och i mörker och mannens ålder och hälsotillstånd beaktades, han var även livrädd. Däremot var det inte fråga om någon konfrontationssituation, gärningsmännen var utanför en låst dörr och det hade gått en viss tid tills han sköt. Tingsrätten ansåg därför att det förelegat ett uppenbart missförhållande mellan nödvärnshandlingen och den skada som hotat genom angreppet samt att våldet som använts stått i klar disproportion till vad som krävts för att avvärja faran. Mannen hade varken varnat om att han skulle skjuta eller avlossat varningsskott, utan siktat direkt på gärningspersonerna. Hovrätten ansåg inte att något missförhållande mellan försvarshandlingen och den skada som hotat förelegat, men höll med tingsrätten om att det stått i disproportion till vad som krävts för att avvärja faran. Fastän det ska ges en bred marginal till förmån för den tilltalade så ansåg de att det funnits alternativa handlingssätt som rimligen skulle valts framför det dödliga våldet. Detta trots att mannen saknat flyktmöjligheter, att hjälp från polisen verkat osannolikt samt att de beaktat hans ålder, hjärtproblem och avsaknad av erfarenhet från den situation han hamnat i.⁷¹

⁷¹ HovR över Skåne och Blekinge B 1928-16; Helsingborgs TR B 5717-15.

I detta fall resonerar både tingsrätten och hovrätten utförligt utifrån gällande rätt. De redogör tydligt för bland annat Högsta domstolens praxis och förarbetens uttalanden och hur deras bedömning förhåller sig till denna.

5.3.2 Gårdsfallet

Fallet handlar om en man, WB, som av misstag sköt en annan, TS. WB:s fosterson hade tidigare under kvällen uppgett att han blivit hotad. När WB var ute för att vittja fällor på tomten dök det upp flera män i en bil. Männerna hade tagit bort bilens registreringsskylt och var kraftigt berusade samt narkotikapåverkade. Männerna ropade efter fostersonen och var aggressiva. WB blev väldigt rädd och bad dem att lämna tomten. Då WB hade med sitt skyddsjaktsvapen över axeln avlossade han ett skott upp i luften när TS gjorde ett utfall mot honom. Några minuter senare gjorde TS ytterligare ett utfall, varpå WB sköt blint ner i backen. Skottet var en panikreaktion och endast för att skrämmas, men i efterhand visade det sig att skottet träffat TS i benet.

Både tingsrätten och hovrätten gjorde bedömningen att det förelegat en nödvärnssituation. Då TS, som visserligen attackerat WB, var obehäpnad kunde inte WB:s skott anses proportionerligt i förhållande till hotet som förelegat. Det var dessutom laddat med skarp ammunition som hade kunnat ge långt allvarligare skador än det faktiskt gjorde. Agerandet var därför uppenbart oförsvarligt.⁷²

Även i detta fall har båda instanser hänvisat till gällande rätt och praxis fastslagen av Högsta domstolen.

⁷² HovR för Västra Sverige B 3018-15; Varbergs TR B 734-13.

6 Analys

För att besvara uppsatsens frågeställningar kommer jag i detta kapitel att presentera en analys av det som redogjorts för i uppsatsen.

Frågeställningarna var följande:

- Hur förhåller sig domstolarna till den gällande nödvärnsrätten när poliser står tilltalade?
- Föreligger det några skillnader i nödvärnsbedömningen i fall där den tilltalade är polis jämfört med fall där den tilltalade är privatperson?
- Kan eventuella skillnader eller likheter förklaras utifrån lagstiftningens syfte?

Den första frågeställningen har huvudsakligen redogjorts för i det femte kapitlet. Jag ämnar därför att främst ägna följande framställning åt uppsatsens andra och tredje frågeställning.

Inledningsvis vill jag återkoppla till varför nödvärnsrätten finns i det svenska rättssystemet. En rätt till nödvärn är endast tillåten under vissa förutsättningar och syftar till att skydda individen eller något erkänt intresse. Även om detta har utvecklats från självhämnden⁷³, för att idag passa in i det civiliserade samhället där medborgarna saknar möjlighet att själv utdela olika straff, innebär den i sig själv ett avsteg från vårt grundläggande rättssystem. Innebörden av nödvärn är ju att man begått en brottslig gärning som rättfärdigas. Det är därför inte särskilt konstigt att situationer där nödvärn använts tenderar att bli både känsliga och uppmärksammade i media. Detta behöver dock inte ha något med den juridiska bedömningen att göra, varpå det kan tänkas ännu viktigare att vi har en tydlig, enhetlig lagstiftning och praxis på området, som tydligt förklarar rättsläget i situationer som kan vara känslomässigt svåra för de inblandade.

⁷³ Kap. 2.

Som redovisats har nödvärnsregleringen varit densamma i över femtio år. Tillsammans med väl etablerad praxis på området, bedömer jag därför att det finns klara riktlinjer för hur nödvärn ska bedömas. På senare år har dessutom praxis tillkommit angående knivar och vapen, vilket gör att rättsläget är tydligt gällande nödvärn i allmänhet. Att utreda hur detta förhåller sig till de tillfällen poliser agerat i nödvärn blir därför intressant.

Som konstaterat finns det få avgöranden i domstol där polis skjutit och orsakat livsfarlig skada på annan. Statistik visar att en stor andel av fallen läggs ned utan att åtal väcks. Detta är i sig inget märkligt, solklara fall behöver inte prövas i domstol. Det intressanta blir således att diskutera de bedömningar som faktiskt varit föremål för domstolsprövning. Även om det är svårt att dra säkra slutsatser av enbart några få rättsfall, kan intressanta skillnader konstateras i de bedömningar som granskats.

Huruvida privatperson eller polis befinner sig i en nödvärnssituation tycks inte utgöra några bedömningssvårigheter. Tvärtom ter det sig relativt generöst bedömt gällande nödvärnsinvändningarna för båda grupperna. Det intressanta föreligger främst i försvarlighetsbedömningarna, som avgör huruvida agerandet bedöms som uppenbart oförsvarligt eller ej. Här syns olika tendenser beroende på om det är en polis eller privatperson som står tilltalad. I båda polisfallen diskuterar domstolarna främst huruvida det förelegat rätt till nödvärn under hela händelseförloppet, vilket i och för sig är korrekt att göra då nödvärnsrätten upphör då angreppet anses avslutat. Däremot diskuteras inte överhuvudtaget den *typ* av våld som använts, det vill säga skjutvapnet. Varken i Torellfallet eller Psykosfallet har domstolarna berört frågan, utan enbart diskuterat hur många skott som varit tillåtna. I jämförelse med de två andra fallen gällande privatpersoner, utgör det en stor skillnad. Vilken typ av våld dessa använt, det vill säga skott med skjutvapen, är ytterst central i respektive domslut.⁷⁴

⁷⁴ Avsnitt 5.3.

I både Vallåkrafallet och Gårdsfallet har domstolarna bedömt det som uppenbart oförsvarligt att ha brukat skjutvapen på det sätt som gjorts. Även om domstolarnas resonemang i Vallåkrafallet är tydlig, åtminstone på det sätt de förhållit sig till HD:s avgöranden, är jag mer frågande till bedömningen i Gårdsfallet. Det är en mycket sträng bedömning där domstolarna ansett agerandet uppenbart oförsvarligt, fastän den tilltalade enbart skjutit i marken och i luften för att skrämja iväg förövarna. Även om det av misstag råkade träffa personen, anser jag att mannens agerande stämmer mycket väl överens med den breda marginal⁷⁵ som ska ges i en nödvärnssituation.

Jag finner här en stor kontrast till polisfallen, där domstolarna inte diskuterat hur de kommit fram till att det valda våldet varit försvarligt⁷⁶. Poliserna har trots allt skjutit med vapen, ett handlande som i privatpersonernas fall inte har accepterats då det ansetts funnits alternativa handlingssätt. I polisfallen har inte några alternativa handlingssätt ansetts relevanta på samma sätt. Troligtvis har domstolar lättare att se en polis skjutvapenvåld som försvarligt, jämfört med en privatperson. En anledning till detta skulle kunna hittas i den särställning som polisen besitter. En polis har sitt vapen i tjänst och befinner sig ofta i en annan typ av situation än privatpersoner. Hamnar en polis i en nödvärnssituation är det naturligt att det är vapnet som används om polisen behöver skydda sig själv. Det kan därför tyckas naturligt att detta inte diskuteras i domsluten, men följden blir ett avsteg från gällande rätt. Enligt gällande rätt ska hänsyn tas till huruvida det använda försvarsvåldet var proportionerligt i förhållande till hotet.

Utifrån detta synsätt verkar vägledande avgöranden gällande skjutvapen samt dödligt våld inte riktigt applicerbara på fall med polis. Från t.ex. NJA 1995 s. 661 har HD fastslagit att det ska göras relativt strikta bedömningar när skjutvapen använts i nödvärn. Även Borgeke har framfört åsikten att det i fall av vapen användning i nödvärn ställs höga krav på alternativa

⁷⁵ Avsnitt 3.2.3.

⁷⁶ Avsnitt 5.2.

handlingssätt och korrekt avvägning av våldet.⁷⁷ Detta har som påpekats inte alls nämnts i polisfallen. Jag ställer mig också frågande till hur en sådan bedömning ska göras, eftersom polisen ofta kommer att ha utgått från ett annat läge än privatpersoner. Hur ska man resonera kring detta? Det är problematiskt att domstolarna inte resonerar på samma sätt i försvarlighetsbedömningen som man gör i fall med privatpersoner. Min bedömning är snarare att domstolarna är relativt tillåtande till det våld en polis använt, så länge det visar sig att nödvärnssituationen har förelegat under hela händelseförloppet. Som synes i avsnitt 5.3 förekommer betydligt djupare bedömningar kring huruvida privatpersonernas ageranden kan tillåtas eller inte, nödvärnssituationen till trots. Detta tyder på en mer tillåtande bedömning i de fall en polis står tilltalad.

Kan denna skillnad förklaras? Nödvärnsbestämmelsen gäller alla privatpersoner. Det är även klarlagt att poliser åtnjuter nödvärnsrätt med stöd av den allmänna regeln.⁷⁸ Diskussionerna i framförallt doktrin har istället rört huruvida polisens nödvärnsrätt ska bedömas på samma sätt som för privatpersoner. Boucht anser att en polis som agerar i nödvärn ska anses ha agerat i egenskap av myndighetsperson och inte privatperson. Jag anser att frågan är av vikt, då den speglar den fortsatta bedömningen av nödvärnsinvändningen. Accepterar man att polisen agerat som myndighetsperson och inte som privatperson, bör detta även inverka på hur man rent tekniskt ska bedömas. Även om jag förstår Bouchts tankesätt, funderar jag på huruvida detta riskerar att leda till att skillnaderna mellan polisens laga befogenhet och den för allmänheten gällande nödvärnsrätten blir allt otydligare.

Gällande försvarlighetsbedömningen har Norée och Boucht presenterat sina åsikter i ämnet, där framförallt Norée anser att polisens nödvärnsrätt är precis densamma som för privatpersoner. Även om Boucht framför att vissa

⁷⁷ Avsnitt 3.2.3.

⁷⁸ Avsnitt 4.3.

egenskaper bör tas med i bedömningen⁷⁹, anser inte jag att det argumentet innebär att en specialbedömning ska göras för poliser. Eftersom lagstiftaren infört att en helhetsbedömning av situationen ska göras bör Bouchts resonemang kunna samverka med Norées. Däremot tenderar resonemanget gällande att de principer som ska läggas till grund för den, snävare, försvarlighetsbedömning som gäller för laga befogenhet även ska läggas till grund för nödvärnsbedömningen, att leda till att en något striktare bedömning ska göras för poliser. Detta resonemang korrelerar även med mina tankar ovan kring huruvida polisen ska anses ha agerat som myndighetsperson eller privatperson. En princip som då ska beröras i försvarlighetsbedömningen är exempelvis att polisen fortlöpande ska utvärdera och bedöma situationen, något som kan noteras att även tingsrätten tog hänsyn till i Torellfallet.

Min slutsats är därför att det i nuläget verkar som att poliser som agerat i nödvärn ska bedömas på samma sätt som privatpersoner, med utgångspunkt i de olika individuella egenskaper som både situation och person besitter. Tar man i beaktning de uttalanden som framförts i förarbetena⁸⁰ tillsammans med Bouchts anförande, finns det eventuellt även en öppning för att en något snävare bedömning ska gälla poliser. De faktiska skillnader som redovisats i domstolsbedömningarna kan därmed inte förklaras med hjälp av gällande rätt. Den bedömning som i dagsläget görs saknar således lagstöd, vilket är problematiskt ur ett rättssäkerhetsperspektiv. Allas likhet inför lagen verkar inte komma till uttryck i praktiken.

Det ovan redovisade till trots, vill jag ändå poängtera att jag förstår domstolarnas resonemang i både Torellfallet och Psykosfallet. Problematiken ligger snarare i att bedömningen som tillämpas på poliser tycks ha bredare marginal än privatpersoners. Enligt förarbeten skulle de relativt strikta kraven på att i en nödvärnssituation bedöma hur stor mängd våld som fick tilltas, kompenseras med en bred marginal för den tilltalade.

⁷⁹ Avsnitt 4.3.

⁸⁰ Avsnitt 4.3.

Min bedömning är att detta syfte inte alls förverkligats i takt med att lagstiftningen tillämpats i praktiken, för privatpersoner. Detta påvisas tydligt av de refererade avgörandena från HD, med krav på alternativa handlingssätt och att det endast i utpräglade undantagsfall tillåts vapen användning i självförsvar. Även i de i denna uppsats redovisade rättsfall, Vallåkralfallet och Gårdsfallet, är domstolarna stränga i sin bedömning. I Vallåkralfallet, där både hovrätten och tingsrätten ändå framhåller flera faktorer som talar för mannens utsatthet och rätt till självförsvar, kan domstolarna inte acceptera att han skjutit angriparna. När denna bedömning ställs emot de två polisfallen, blir kontrasten tydlig. Jag anser att bedömningarna i polisfallen bättre ligger i linje med lagstiftningens syfte, än de mycket mer stränga bedömningarna i privatpersonernas fall.

Slutligen skulle jag vilja återkoppla till den roll som samhället tilldelat polisen. Som redovisat i kapitel fyra åtnjuter de en laga befogenhet att bruka våld, och därmed användning av skjutvapen. Deras yrkesroll innebär att ingripa i farliga situationer, för att skydda samhället och andra. Detta medför att de exponeras för våld på ett helt annat sätt än privatpersoner. Även om det är i medborgarnas intresse som en polis befinner sig i dessa situationer, bör man inte glömma bort att det trots allt gjorts en distinktion mellan laga befogenhet och nödvärn. Polisen har våldsmonopol i samhället, varför det är av yttersta vikt att garantier upprätthålls för att undvika maktmissbruk. Min uppfattning är att det genom den laga befogenheten både tilldelats rättigheter och skyldigheter, specifikt utformade för polisens arbetsuppgifter och risktagande. Genom att farliga situationer istället hanteras med nödvärnsvåld⁸¹, skapas den problematik som redovisats i uppsatsen. Det vore därför önskvärt att fler ingripanden skedde genom laga befogenhet, samtidigt som ett förtydligande av polisens nödvärnsrätt genom vägledande avgöranden eller ny lagstiftning vore önskvärt. Jag anser att situationen i dagsläget är otillfredsställande och riskerar ett sänkt förtroende för polisens ageranden och i förlängningen vårt rättsväsende.

⁸¹ Avsnitt 4.4.

Käll- och litteraturförteckning

Källor

Offentligt tryck

Prop. 1962:10	Förslag till brottsbalk.
Prop. 1993/94:130	Ändringar i brottsbalken m.m. (Ansvarsfrihetsgrunder m.m.)
SOU 1953:14	Förslag till brottsbalk.
SOU 1988:7	Frihet från ansvar: om legalitetsprincipen och om allmänna grunder för ansvarsfrihet.

Litteratur

Asp, Petter & Ulväng, Magnus, *Kriminalrättens grunder*, 2. omarb. uppl., Iustus Förlag, Uppsala, 2013.

Berg, Ulf, Polislagen (1984:387) kommentar till 8 §, Karnov i Juno, hämtad 2019-12-10.

Billström, Magnus, 'Brottsoffret i processen – historik', i *Brottsoffrets rätt*, Diesen, Christian (red.), Juristförlaget, Stockholm, 1995.

Blomkvist, Curt, *Rätten till självförsvar: om tillåtet och otillåtet våld i nödsituationer*, Forum, Stockholm, 1972.

Borgeke, Martin, 'Nödvärnsrätten vid allvarliga angrepp på person – en ny HD-dom med skiljaktig mening', *Juridisk Tidskrift*, 2009/10 nr. 3.

Boucht, Johan, *Polisens användning av våld*, 1. uppl., Iustus Förlag, Uppsala, 2019.

Jareborg, Nils, 'Nödvärnsrätten vid självförsvar mot överfall', i *Till 250-årsminnet av 1734 års lag: Vuoden 1734 lain 250-vuotismuistolle*, Lakimies, Helsingfors, 1984.

Kleineman, Jan, 'Rättsdogmatisk metod', i *Juridisk metodlära*, Nääv, Maria & Zamboni, Mauro (red.), 2. uppl., Studentlitteratur, Lund, 2018.

Lishajko, Marianne, 'Nödvärnsrätten', i *Brottsoffrets rätt*, Diesen, Christian (red.), Juristförlaget, Stockholm, 1995.

Norée, Annika, *Polisers rätt till våld*, 1. uppl., Norstedts Juridik, Stockholm, 2008.

Norée, Annika, *Polisers rätt att skjuta*, 1. uppl., Norstedts Juridik, Stockholm, 2004.

Trolle Önnerfors, Elsa & Wenander, Henrik, *Att skriva rätt – goda råd för att skriva uppsats i juridik*, 2. uppl., Norstedts Juridik, Stockholm, 2019.

Zila, Josef, Brottsbalk (1962:700) kommentar till 24 kap 1 §, Lexino i Juno, uppdaterat 2017-09-01, hämtad 2019-12-11.

Myndighetspublikationer

Polismyndigheten, Nationella operativa avdelningen, *Polismyndighetens användning av särskilda hjälpmedel för våldsanvändning – statistik för åren 1990–2018*, Stockholm, 2019.

Övrigt

Sveriges Television, 2019-04-03, Lista: uppmärksammade dödsskjutningar av svensk polis sedan 2011, <https://www.svt.se/nyheter/inrikes/lista-dodsskjutningar-av-svensk-polis-sedan-2011>, besökt 2019-12-12.

Rättsfallsförteckning

Högsta domstolen

NJA 1994 s. 48

NJA 1995 s. 661

NJA 2005 s. 237

NJA 2009 s. 234

NJA 2012 s. 45

Övriga domstolar

Helsingborgs TR B 5717-15

Hovrätten för Västra Sverige B 3018-15

Hovrätten över Skåne och Blekinge B 1928-16

Stockholms TR B 10655-18

Varbergs TR B 734-13

Varbergs TR B 2304-13